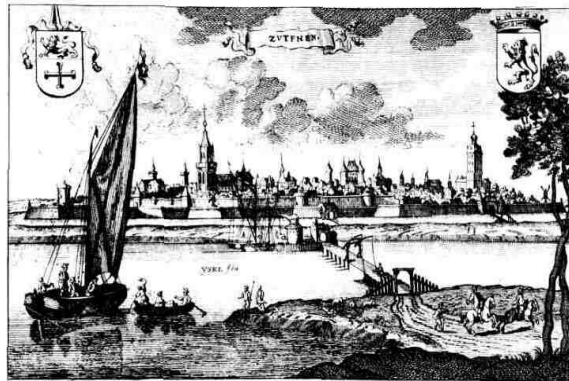

Een drietal interessante orgels in de hanzestad Zutphen

Publicatie van de Stichting tot behoud van het Nederlandse Orgel no. 50 - Maart 1999

Het Lohman-orgel in de Evangelisch Lutherse Kerk te Zutphen

Waar het orgel te vinden is

In de drukste winkelstraat van Zutphen staat tussen de verlichte winketalages onopvallend een klein kerkje. De gevel wordt door winkelend publiek gebruikt om er de fietsen tegenaan te zetten. Er lopen dagelijks honderden mensen langs, maar er zijn weinig mensen, die zich realiseren, dat achter de gevel een kerk verborgen gaat. In dit kerkje bevindt zich het Lohmanorgel, een Rijksmonument.

Al meer dan driehonderd jaar!

Al meer dan driehonderd jaar is de Evangelisch-Lutherse Gemeente gehuisvest in het pand aan de Beukerstraat. In 1693 gaf de magistraat van de stad Zutphen toestemming aan de Evangelisch Lutherse Gemeente om het pand, een stadsboerderij, aan te kopen en te verbouwen tot kerkruimte. Dus ruim driehonderd jaar is het kerkgebouw aan de Beukerstraat het centrum van de Lutheranen uit Zutphen en wijde omgeving. In 1991 wordt het gebouw aangewezen als Rijksmonument in de zin van artikel 1, aanhef onder d, van de Monumentenwet 1988. Elke verandering in het kerkgebouw dient voorzien te zijn van een vergunning van het college van burgemeester en wethouders van de gemeente Zutphen. Het merkwaardige doet zich echter voor dat het gebouw tot beschermd monument is verklaard niet vanwege de ouderdom maar vanwege het in die kerk geplaatste orgel uit 1831. In dit artikel willen we uitvoerig ingaan op het Lohmanorgel, dat in de jaren 1995 t/m '97 gerestaureerd werd door de Orgelmakerij gebr. Reil uit Heerde, en de overwegingen op grond waarvan het orgel werd gerestaureerd op de manier zoals het is gedaan. Lezers zullen zich echter afvragen hoe te voren de zang van de gemeente begeleid werd. Daarom ook aandacht voor de instrumenten van voor 1831. Bovendien menen wij, dat enige aandacht voor de Lutherse Gemeente op z'n plaats is.

De tweede galerij

Om het orgel te kunnen zien, moet men het hoofd wel heel hoog wenden. Het bevindt zich op de tweede galerij, terwijl zo op het oog er genoeg ruimte lijkt te zijn op de eerste galerij. Deze galerij was aanvankelijk echter in gebruik als predikantswoning: het *kerkhuis*. Voor de aandachtige bezoeker zijn de sporen hiervan nog terug te vinden. Bekend is, dat tussen 1696 en 1715 ds Georg Koopman het kerkhuis bewoonde, echter niet tot zijn genoegen! Dat hij om die reden in een gehuurd huis elders in de stad ging wonen, bracht hem in conflict met de kerkenraad, een kwestie die na enige tijd weer tot een goed einde kwam. De opvolgers van deze ds Koopman: ds Johannes Kloekhofen ds Joannes Torner, betrokken het kerkhuis evenmin.

Orgel-voorgangers van het Lohmanorgel

Laatstgenoemde predikant kwam op 21 december 1734 met het voorstel in de kerken-raadsvergadering "voor een redelijken prijs een goet en welgemaakt orgel voor onze kerke te bekomen". De grote kerkenraad (zittende leden van de kerkenraad en alle oud-kerkenraadsleden) moest in deze zaak beslissen. Er werd een besluit aenomen en zelfs zo, dat de zittende kerkenraadsleden net zo lang in functie zullen blijven tot het org geplaatst is. Dit zou "met Godts hulp geen maand duren". Net na de Kerstdagen, z dagen na de vergadering van 21/12 kwam de grote kerkenraad bijeen. Niet de aansch van het orgel is het struikelblok, maar het jaarlijkse onderhoud er van! Zo werd va; gesteld. Om de enorme kosten te dekken, ontspon zich een hele discussie over de mi delen: in andere plaatsen bestond een "contributie voor stoelen en banken". Met < gemene stemmen werd goedgekeurd ook in Zutphen stoelen- en bankengeld te heffe De heffing was echter niet verplicht, maar "uit vrijwillige geneegenheit zonder Eeni, dwangreedenen...".

Het eerste orgel

Het orgel kon dus aangeschaft worden. Men betaalde er f350,-voor. Helaas zijn geen gegevens bewaard gebleven over dit instrument. Op 9 januari 1735 werd het orgel 's middags in een plechtige kerkdienst in gebruik genomen. Het orgel werd ingewijd "ten Godtsdienstigen gebruik met eene kerkrede uit Psalm K vers 2: *Dient den Heere met vreugde; komt voor rijen aangericht met vrolijk getuit*". Er bestond grote belangstelling voor deze feestelijke dienst, vertegenwoordigers van de magistraat en "veele andere voorname personen nevens eene ontelbare menigte van allerley menschen, die de kerke zowel boven als beneden ten eenen male vervulden(...)".

Het was het eerste orgel, en de predikant besteedde er bijzondere aandacht aan. In een zin samengevat in de notulen: "In welke kerkrede vertoont wierdt: De geestelijke zielen - vreugde der Godtvruchtigen, saamgepaart met het geoorlooft gebruik van stemmen en speeltuigen in hunne Godtgewijde vergaderingen."

Woorden van dank werden gericht aan het stadsbestuur en aan anderen die hebben bijgedragen aan het orgel dat omschreven werd als een kerkjuweel.

In het kerkarchief zijn alleen enkele rekeningen achtergebleven van degenen, die het orgel geplaatst hebben: Jan de Loose en Willem van Dieren. De eerste rekening (' 49 guldens en 1.5 stuiver) betreft naast het plaatsen van het orgel en de pijpen vooral de kosten voor het maken van een gordijn. De tweede rekening laat zien hoeveel hout er verwerkt is aan het orgel. Het afbreken en opbouwen van het orgel heeft in totaal 17 dagen werk gekost. Per werknemer werd per dag een gulden en vier stuivers betaald

De eerste organist

De eerste organist werd Johan Jacob Mende, paukenier onder het regiment van overs Haarsholte. Mende wilde het orgel op basis van vrijwilligheid bespelen en verlangt geen vergoeding, zolang zijn onderdeel in de stad gelegd was. Toch besloot de kerkenraad hem als tegenprestatie elk kwartaal een gouden dukaat te geven. In mei 1735 vertrok het regiment van Mende uit de stad. De kerkenraad is erg gelukkig met het feit dat de organist elke zondag terug wil komen. De beloning werd omgezet in tien gulden per kwartaal. Coenraad Smit, zoon van de latere organist, werd de eerste orgeltrapper Johannes Coenraad Smit was de opvolger van Nicolaus Roeser, die evenals Mende, dienst was van het garnizoen.

Problemen met het orgel

In de rekeningen zijn af en toe aantekeningen te vinden over gemaakte kosten voor het orgel.

Het juweel kan niet lang als zodanig het kerkgebouw gesierd hebben; regelmatig waren er klachten. Zelfs al vrij gauw werd ernstig geklaagd over de staat van het orgel: "het is zeer ontstemd, bij de minste warmte (kunnen) sommige Registers niet dan met de meeste anstrenging en geweld (uitgetrokken worden)". Het tegengestelde deed zich voor bij vochtig weer: en de blaasbalgen hielden onvoldoende wind. In 1764 werd een legaat in de vorm van een obligatie van f1000,- ontvangen van de zwager van ds Rudolph Kemper, oud-predikant van de gemeente. In een brief aan de kerkenraad schrijft Kemper: "Denkelijk is die schikking van den overleedenen een uyt-werksel geweest van de achting voor de Zutphense Gemeente opgevat gedurende mijn predikdienst vande zelve." In de testamentaire beschikking staat dat de jaarlijkse opbrengsten van de obligatie besteed dienen te worden aan het onderhoud van het orgel.

De grote gift van 1764 ten spijt raakte het orgel in de eerste helft van de negentiende eeuw in een dusdanig slechte staat, dat gehoopt werd dat een ander orgel aangeschaft zou kunnen worden. In 1787 vervangt de Groninger orgelbouwer Freytag de windlade, een bron van regelmatig terugkerende ergernis. Maar veel effect had dat niet. Hoewel in 1804 alle figuren en het snijwerk nog werden verguld en alle frontpijpen verzilverd, is de kwaliteit dusdanig dat echt uitgezien moest worden naar iets anders.

De restauratie van het "sieraad"

In 1819 verzocht de kerkvoogdij de organist J.L. Groneman het orgel te inspecteren en hiervan rapport uit te brengen. In zijn rapport stelt Groneman dat ingrijpende reparaties noodzakelijk zijn.

De kerkvoogdij benaderde de orgelmakers G.H. Quellhorst en Timpe om, zonder dat zij het van elkaar weten, een reparatieplan op te stellen. Timpe wilde het orgel grondig repareren. Zo dienden volgens hem een nieuwe windlade, twee nieuwe blaasbalgen, een nieuw mechaniek en een nieuwe klaviatuur gemaakt te worden. Door af te zien van het aanbrengen

van nieuwe registers en hergebruik van een uit 1787 daterende windlade (van Freytag) konden de kosten beperkt worden tot ca f990,-. In zijn bestek vermeldde Timpe tevens de dispositie van het oude orgel:

Prestant 8 vt Diskant

Holpijp 8 vt

Prestant 4 vt

Fluit 4 vt

Octaaf4 vt

Fluit. 2 vt diskant

Sexquialter diskant

Quint. 3 vt bas

In een herzien plan kwam Timpe uit op een prijs van in totaal f 529,-. Waarschijnlijk was Timpe op de hoogte van de offerte van Quellhorst en had hij daarom de prijs verlaagd. Deze wilde het orgel repareren voor 525,-, maar de dispositie zou dan klein' worden dan in het voorstel van Timpe. Relatief was het voorstel Timpe dus gunstige Groneman adviseert de verbouwing aan Timpe te gunnen. Op 16 september 181 wordt het definitieve bestek getekend.

Groneman keurde het orgel, samen met D. Grutterink, en zij brachten hiervan op 26 mei 1820 schriftelijk verslag uit. Naar aanleiding van hun op- en aanmerkingen wei het oude pijpwerk alsnog vervangen door nieuw materiaal. In maart 1821 was het orgel gereed en werd opnieuw gekeurd. Het nieuwe pijpwerk is goed, de stemming vrijw el in orde en de intonatie redelijk: "hieraan blijft zeker wel iets te wensen over Tevredenheid overheerst echter: "Lange diene het tot Cieraad 'van de Gemeente tot eer van God bij de geleiding van de schone Gezangen".

Alweer mis...

Korte tijd later was het echter alweer mis. In juni 1822 schreef Timpe aan kerkrentmeester Wansleven, dat als gevolg van de enorme droogte meer liefst 25 orgels onbruikbaar waren, zelfs orgels, die al meer dan 200 jaar oud waren. Zutphen moe nog een week of drie wachten; hij was nog te druk met het herstellen van andere orgel Het "cieraad" raakte snel in verval, al in 1824 was dringend reparatie nodig. De Groningse orgelbouwer Nicolaas Anthonie Lohman repareert het orgel voor f90, maar uiteindelijk bleek het lapwerk. Tijd voor een nieuw orgel dus!

Het Lohman-orgel: liefelijk van toon.

Enkele jaren later, op 21 november 1828 ondertekenden de lutherse kerkrentmeester en diezelfde Lohman het Bestek en conditie van een nieuw orgel, dat zou bestaan i een manuaal of hoofdwerk, een positief of borstwerk en een aangehangen pedaal. augustus 1831 klonk het nieuwe instrument voor het eerst in volle glorie. De organi van de Domkerk te Utrecht, de heer F. Nieuwenhuijsen, bracht een rapport uit aan h kerkbestuur. Het rapport was gesteld in zeer lovende bewoordingen. Hij prees de orgelbouwer, die in Zutphen eerder het orgel in de Broederenkerk plaatste, en ook de kerkrentmeesters, door hem kerkvoogden genoemd. Uit het rapport:

"De grond geluiden geven een waarlijken grond, onder het geheel, alle geil, den beantwoorden volkomen aan hunne Namen. Het Materieel, Hout i Specie is zeer goed en deftig bewerkt. De praestant pijpen in het Front zi. overheerlijk bewerkt, en desselfs Toon is hrillant. De Holpijp is regt grond van Toon, de Dulciaan heeft den Examinator zeer gefraspeerd, wegens di zeer uitmuntenden Liefelijken Toon, het werk laat zig alleraangenaam bespeelen. De halve Viola di Gamba (buiten het bestek) is verwonde rens waad dig van Toon (dat Meeren kerkvoogden het Basj gedeelte er bij lieten verva digen is hoogst aan te prijzen), dat den Orgelmaker nog plaats heeft uitg dacht en het zodanig geschift heeft, om nog een 4 voets Fluit en nog een 2 voe te kunnen plaatzen, heeft zijn Edele getoont, veel verder te denken, dan ve zijner kunstgenooten, want voor een Fluitconcert uit te voeren, zijn de gron stemmen te scherp."

Het hoofdwerk telde zes stemmen: Praestant 8 vt, Holpijp 8 vt, Quint 3 vt. Octaaf 2 v en Dulciaan 8 vt. Het borstwerk had vijf stemmen: Roerfluit 3 vt. Gemshoorn 4 v Speelfluit 2 vt, Flageolet l vt en een Viola di Gamba 8 vt (discant). Verder was een tremulant aanwezig, konden hoofd- en borstwerk (lees: bovenwerk) gekoppeld worden e was het pedaal aangehangen aan het hoofdwerk.

Foto J. Blokhuis

Restauratieplannen

De oudste plannen om tot restauratie van het orgel te komen, dateren van 1976. Hi kerkbestuur informeerde toen bij het Ministerie van Cultuur, Recreatie e Maatschappelijk Werk of er subsidie te verwachten was voor de hoogst noodzakelijk restauratie van de windvoorziening. Het leidde tot de aanstelling van Klaas Bolt, organist van de Sint Bavokerk te Haarlem, als adviseur en het opvragen van diverse offertes. Een daarvan kwam uit op een totaalbedrag van bijna f75.000,-. In augustus 198 bleek het ministerie nog steeds niet gereageerd te hebben op het ingediende verzoek.

Nieuwe plannen en subsidies

De situatie verslechterde aanzienlijk door een brand op de galerij onder het orgel i 1982. Het leidde tot de nodige correspondentie met verschillende orgelmakers, maar het enige dat *zichtbaar* veranderde, waren de eindbedragen van de ingediende offerte. Eind 1986 beëindigt Klaas Bolt het adviseurschap. Tot uitvoering van het werk was hij nog altijd niet gekomen. Rudi van Straten nam zijn taak over. Om realisatie van de plannen beter bereikbaar te maken, werd gestreefd naar uitvoering van het werk in drie fasen. Desondanks waren de kosten zo hoog opgelopen dat restauratie zonder overheidssubsidie niet zou kunnen. Om daarvoor in aanmerking te komen moest het kerkgebouw op de Monumentenlijst worden geplaatst. Zonder zo'n kwalificatie was subsidiëring van de restauratie van het zich in de kerk bevindende orgel niet mogelijk, i 1991 werd bedoelde aanwijzing als "monument" verkregen. De Rijksdienst voor c Monumentenzorg keurde in april 1993 het ingediende restauratieplan en de bijbehorende begroting goed, maar voor het jaar 2000 hoefde niet op subsidie gerekend te worden. Het al jaren bestaande Orgelfonds, inmiddels bijna f40.000.- groot, was bij lange na niet toereikend uit eigen middelen te financieren.

Van orgelwerkgroep naar Stichting Lohmanorgel

Vanuit de kerkenraad was een orgelwerkgroep geformeerd, waarvan kerkenraadsleden de vaste organist en een enkel gemeentelid deel uit maakten. In een vergadering d.i 25-4-1995 werd besloten, dat een nieuwe organisatievorm in het belang van de bi geleiding en de fondsenwerving zou zijn. Op 27 oktober werd de stichtingsakte verleden voor notaris mr R.A.M. Tromp. Voor de kerkenraad traden op mevr. M. v.d. Berg- Boon en ds F. Kalis in hun functies van voorzitter en vice voorzitter van de kerkenraad. De stichtingsakte is ingeschreven onder nummer 042332 bij de kamer van Koophand' voor de Noord-Veluwe en Achterhoek te Apeldoorn. De stichting Lohmanorgel was een feit. Voorzitter werd ds F. Kalis. het bestuur bestond verder uit de heer W.K.E. v der Willik secretaris, de heer J.R de Ruiter, penningmeester en de heer J.H. Emck, lid.

Toen F. Kalis naar Schiedam vertrok, was de verbinding met de kerkenraad verbroken. De heer G. Azink trad toen toe ter completering van het bestuur. Als adviseur bleef de heer Rudi van Straten het bestuur begeleiden. Het ging nu in sneltreinvaart met de plannen voor de restauratie. In maart 1995 was al het bericht van de gemeente Zutphen gekomen, dat voor het jaar 2000 een ton subsidie ten behoeve van de orgelrestauratie was gereserveerd. Het bleek toen dat ook voor het jaar 2001 op een ton subsidie gerekend kon worden. De financiële basis bleek nu stevig genoeg. Het voorstel ging naar de kerkenraad, na het nodige overleg tussen het stichtingsbestuur, adviseur en orgel-bouwer, de restauratieplannen te realiseren.

Ondertekening van het contract

Op 1 juli 1996 werd het contract tussen kerkenraad en de gebrs. Reil ondertekend door mevr. M. v.d. Berg-Boon als voorzitter van de kerkenraad en de heer W.A. Reil. Dit gebeurde in een feestelijke bijeenkomst met tal van genodigden. De bijeenkomst stond onder leiding van ds. F. Kalis, voorzitter van de stichting Lohmanorgel. De heer J.A. de Ruiter gaf een uiteenzetting over de voorgeschiedenis van de restauratieplannen.

Veranderingen en verbeteringen

In de plannen tot restauratie in 1997 werd uitgegaan van de gedachte, dat het orgel in de oorspronkelijke staat moest worden teruggebracht. Een ingreep, die in de loop der jaren was gedaan, werd echter ongemoeid gelaten: de bijplaatsing in 1864 van een Bourdon 16 vt op het hoofdwerk door de Deventer orgelmaker Holtgrave. Tijdens de restauratie werd aan de windlade van het hoofdwerk een fasering aangebracht, waardoor dit register deels ook als vrije stem voor alleen pedaal kan fungeren. Dit vergroot de mogelijkheden voor trio-spel en het spelen met een uitkomende stem. De door Lohman op het bovenwerk aangebrachte Gamba 8 (discant) werd in 1906 door "orgel-fabrikant" Friedrich Leichel uit Lochem vervangen door een nieuwe doorlopende Gamba. Deze moest bij de restauratie plaats maken voor een geheel vernieuwde Gamba 8vt (discant) "in Lohman factuur". Een andere ingreep was de plaatsing van de Fluit 4 vt op het hoofdwerk. Lohman had daar destijds al ruimte voor gereserveerd, maar het register niet geplaatst. In het restauratiecontract was de vervaardiging van een nieuwe Fluit 4 vt opgenomen als stelpost. Niemand kon vermoeden dat zich een nog mooiere oplossing zou voordoen: het beschikbaar komen van een origineel en volledig Lohman-register (G.W. Lohman, zoon van N.A. Lohman), afkomstig uit de Pieterskerk te Leiden. Dit zijn slechts enkele in het oog lopende, of beter gezegd: duidelijk hoorbare verschillen met de oude toestand van het instrument. Een heel scala van verbeteringen aan het inwendige, zoals de windladen, de windvoorziening, klaviatuur, mechaniek en pijpwerk, kan daar nog aan toegevoegd worden. Er zijn nieuwe registerknop-pen aangebracht met bijbehorende naamplaatjes. Ook het schilderen van de kas, de elektrische bedrading en de bekleding van de bank voor de organist werden onder handen genomen.

Het resultaat

Na het gereedkomen van de restauratie werd door de adviseur, Rudi van Straten, met medewerking van de orgelmaker Han Reil, een verslag gemaakt. Uit zijn verslag volgen nu enkele gegevens: allereerst een beschrijving van de oorspronkelijke staat van het orgel. Het orgel zou zoveel mogelijk de authentieke bouw van Lohman benaderen.

Overzicht geschiedenis.

1828

Op 21 november 1828 wordt het contract gesloten met de firma N.A. Lohman Groningen voor de bouw van een nieuw twee klaviersorgel met hoofdwerk, "bor werk" en aangehangen pedaal. Het instrument zou f2.700,- gaan kosten. Het instrument wordt geleverd niet twee open registerplaatsen, een gewoonte die kenmerkend voor Lohman. In veel gevallen werd nog gedurende de bouw van het instrument i sloten de ontbrekende stemmen bij te plaatsen. In Zutphen is dat echter niet gebeurd.

1831

In augustus 1831 wordt het nieuwe instrument in gebruik genomen door de Utrecht Dom-organist Frederik Nieuwenhuysen die regelmatig als pleitbezorger voor het we van Lohman optrad. Hij liet zich in zijn keuringsrapport lovend uit over het orgel.

1864

Het orgel wordt hersteld door de Deventer orgelmaker H.G. Holtgrave. Hij wijzigt dispositie van het orgel waarbij op het Hoofdwerk de registers worden verplaatst op lade, gebruikmakend van de reserveringen die Lohman reeds aanbracht, om de Bourdon 16' te kunnen toe voegen.

1892

De orgelmaker Witte uit Utrecht herstelt het orgel en verhoogt de toonhoogte door het aanbrengen van nieuwe slemrichtingen in de grotere open labiale pijpen en door het inkorten van het overige pijpwerk. Bij die gelegenheid werd de winddruk verhoogd en de intonatie gewijzigd. Omdat er melding wordt gemaakt van een steiger voor het front zal het orgel bij die gelegenheid opnieuw geschilderd zijn in een ivoor witte kleur.

1906

Door de firma Friedrich Leichel & Zn. uit Lochem wordt het orgel wederom hersteld waarbij de Viola di Gamba 8' (disc.) wordt vervangen door een nieuwe Gamba. De bas van de Gamba wordt van de lade afgevoerd door middel van een toegevoegd pneumatisch laatje. De registerknoppen worden vervangen waarbij nieuwe worden geplaatst met de karakteristieke gekleurde porseleinen naamplaatjes in de knop. Nadien hebben geen werkzaamheden meer van betekenis aan het orgel plaats gevonden.

Beknopte technische beschrijving

De orgelkas

De orgelkas is waarschijnlijk ter plaatse door een timmerman vervaardigd op basis van een tekening met bijbehorende maten geleverd door Lohman. (Het zelfde gebeurde ook bij het, gelijktijdig gebouwde, orgel voor de Hervormde kerk van Vorden). De kas heeft een eenvoudige structuur en is geheel gemaakt van grenen hout. Het meubel geplaatst op het tweede balkon, hoog op in de kerk. Als gevolg van verzakkingen van het balkon is de voorzijde (front) van het meubel ten opzichte van de achterzijde verzakt.

Ook de inwendige structuur van ladeliggers en stellingen, gemaakt van eiken, is mee verzakt waardoor de windladen uit het lood zijn geraakt. De achterzijde van het orgel wordt met scharnierende panelen afgesloten. Achter het orgel bevindt zich de balgstoel, die met een eenvoudige omtimmering bekleed is. Balgstoel en betimmering zijn eveneens in grenen uitgevoerd. Het klavier bevindt zich aan de linkerzijde, gezien vanuit de kerk.

De windladen

Lohman heeft voor het orgel geen nieuwe windladen gemaakt. Hij gebruikte zeer waarschijnlijk bestaande laden uit eigen voorraad. De bovenwerk windlade heeft een piramidale indeling in het groot octaaf en het klein octaaf, waarbij de grootste pijpen in het midden staan, de discant is chromatisch geplaatst. De lade heeft ruimte voor meer slepen dan de thans aanwezige.

De hoofdwerkklade is eveneens niet nieuw: ook hier gebruikte Lohman materiaal uit voorraad. De lade is ingericht voor negen slepen, waarvan er door Lohman zes in gebruik waren. Van de overige drie slepen was een sleep vastgenageld. De andere twee slepen lagen vrij tussen de dammen, vermoedelijk bedoeld om een toekomstige uitbreiding te kunnen realiseren. Gelet op de lade volgorde en de gebruikelijke disposities bij andere orgels, zal Lohman hiervoor een gedekt viervoets register en een open twee-voets stem in gedachten hebben gehad. Door de ingreep van Holtgrave kon zonder al te grote problemen een extra register worden toegevoegd door verschuiving van de verschillende registers. De hoofdwerkklade is geheel diatonisch ingericht met de grote pijpen in het midden. De laden zijn integraal van eikenhout, gesponseld aan boven- en onderzijde en voorzien van opliggende voorslagen. Ook de ventielen zijn uitgevoerd in eiken.

De mechaniek en klaviatuur

De klaviatuur heeft een plaats gekregen aan de linkerzijde van het instrument. De klavieren zijn uitgevoerd als staartklavieren met ivoorbeleg. De klavieromlijsting is uitgevoerd in mahonie. Het pedaalklavier is aangehangen. Alle onderdelen zijn uit eiken vervaardigd.

Opvallend is de positionering van de registerknoppen in twee rijen ter weerszijden van de klaviatuur. Deze indeling heeft geleid tot een complexe aanleg van de registratuur. In andere gevallen zien we dat juist die aanleg vaak wordt gewijzigd door de later meer gangbare, plaatsing van de trekkers boven de lessenaar. De orgelbank is vermoedelijk nog het originele exemplaar.

De speelmechaniek wordt door liggende wellenramen onder de windladen verbonden met de speelventielen. De abstracten zijn uitgevoerd in grenen, de welramen en de walsen in eiken.

Aan de klinkende registers zijn twee afsluiters en ventiel, een tremulant en loze knoppen voor de symmetrie toegevoegd.

De windvoorziening

Het instrument bezit drie spaanbalgen (met spanen aan elke balg) van eiken van royaal formaat. De balgen kunnen worden getreden door grenen treden. De calcant staat eveneens aan de linkerzijde van het instrument. Vanaf de balgen gaat een hoofdwindkanaal in eiken, rechtstreeks naar het instrument. In de orgelkas bevinden zich de aftakkingen voor het bovenwerk en de beide hoofdwerkkladen. In het bovenwerkkanaal is een inliggende tremulant ingebouwd. Beide werken zijn af te sluiten door middel van afsluiters. Op het hoofdkanaal is tenslotte nog een ontlaatventiel aangebracht. Bij demontage werd een winddruk van ca. 78 mm aangetroffen. In potlood staat op één van de kanalen echter een druk van, omgerekend, 65 mm genoteerd. Aangezien ook bij andere kleinere Lohman-orgels gesproken wordt over vergelijkbare winddrukken mag aangenomen worden dat de winddruk in latere tijd is verhoogd, vermoedelijk door Witte als deze de intonatie en de toonhoogte wijzigde.

Het pijpwerk

Het metalen pijpwerk is op de karakteristieke Lohman-wijze vervaardigd, nog geheel in de traditie van de Noord-Nederlandse school. Het pijpwerk heeft een opvallend loodloodgehalte (11% tin) uitgezonderd het frontpijpwerk, de bekeraansluitingen van de Dulciaan en de Flageolet I'. Deze registers zijn van puur tin vervaardigd. Het houten pijpwerk van Lohman is geheel uit eiken gemaakt, het betreft hier het groot octaaf van de Holpijp I. De pijpen zijn voorzien van perkamentbanden aan het uiteinde. De Bourdon 16' van Holtgrave is gemaakt van grenen in afwijkende factuur. Het open metalen pijpwerk heeft tot ca 1/2' lengte opvallende steminrichtingen: twee kleine krullen met da tusschenin een flap. De krullen bevinden zich ter weerszijden van de soldeernaad en hebben een breedte van 1/6 x de labium breedte. De Dulciaan, met puur tinnen bekeraansluitingen, heeft messing kelen en bezit nog grotendeels de oude tongen. De originele beledering (C - gsO) was verwijderd. De stelsels en koppen zijn van eiken.

De Restauratie

Technisch herstel van de orgelkas, windladen, windvoorziening en mechanieken.

De orgelkas bleek, ondanks de verzakkingen, in goede staat te verkeren. Beperkt hèt stel werd uitgevoerd aan het hang- en sluitwerk en diverse panelen. Besloten is om i verzakte toestand niet ongedaan te maken. Wel is het orgelhalcon op stabiliteit onderzocht en zijn aangetaste balken hersteld of deels vervangen. Aangezien het stellingwerk in liet orgel wel op eenvoudige wijze weer waterpas kon worden gesteld is besloten a correctie wel uit te voeren omwille van een stabielere positionering van het pijpwerk daarmee toekomstige verzakkingen of beschadigingen aan liet pijpwerk zoveel mog lijk voorkomend.

De windladen zijn geheel ontleed en daarna gerestaureerd. Gekozen is voor handhavi van de bestaande toestand. Aangezien veel sponsels gekrompen waren dienden t krimpnaden voorzien te worden van opvulstukken. Om de laden beter bestand te makt tegen uitdroging als gevolg van te hoge temperaturen zijn op diverse plaatsen i, snijdingen gemaakt in de scheien. Op beperkte wijze kunnen de laden iets inkrimpen uitzetten navenant hef luchtvochtigheids percentage. Aan de bovenzijde zijn de ladi vervolgens integraal afgeplakt met leer. De ventielen zijn voorzien van nieuw Ie nadat ze gevlekt zijn. Trekdraden en ventielveren zijn zoveel mogelijk gehandhaafd, i pulpeten zijn vernieuwd. Ten behoeve van het plaatsen van de Fluit 4' zijn stokken en roosters aangepast. De sleepverbinding was al aanwezig en behoefde dus niet nieuw gemaakt te worden.

De later, door Leichel, toegevoegde pneumatiek ten behoeve van de bas van de Gamba werd verwijderd. De voedingsgaten in de bovenwerklade werden gedicht.

De windvoorziening werd geheel hersteld waarbij de balgen een geheel nieuwe be-ledering kregen. Alle drie balgen werden in bedrijf/gesteld waarbij de bovenste halg dient als reservoirhalg voor de motor en de overige twee balgen de wind aan het systeem leveren. Het treden van de onderste twee balgen blijft mogelijk. Een nieuwe kleinere ventilator in een nieuwe dempkist werd geplaatst. Op basis van klankproeven en historische gegevens kon de druk bepaald worden op ca. 63 mm waterkolom.

De register- en speelmechanieken zijn integraal gerestaureerd. Overmatige speling werd weggenomen en de mechaniek werd zoveel mogelijk rammelvrij gemaakt. Het toetsbeleg werd gerestaureerd en nieuwe registerknoppen in Lohman factuur, met bijbehorende plaatjes, werden geplaatst.

Herstel pijpwerk

Op het eerste gezicht leek het of het pijpwerk nog grotendeels het originele klankbeeld had bewaard. Bij nadere beschouwing is echter gebleken dat de ingrepen van Witte verder zijn gegaan dan we vooraf vermoedden: de verhoging van de winddruk en de wijziging van de toonhoogte leidden tot aanpassingen aan de voetopeningen, aanbrengen van kernsteken en het corrigeren van de kernspleten. Gelukkig lijkt liet erop dat het opsneden-beeld niet is aangetast zodat de aanpassingen door Witte op relatief eenvoudige wijze weer ongedaan konden worden gemaakt.

Het pijpwerk werd, waar nodig, weer verlengd tolde toonhoogte van Lohman, inclusief het aanbrengen van de voor Lohman karakteristieke steminrichtingen. De winddruk werd definitief bepaald op 63 mm. waterkolom en voor de stemming werd gekozen voor een variant van Neidhardt die nagenoeg gelijkzwevend is (II zwevende kwinten: tussen c t/m a 1/6 komma zwevend, e-h rein, van h-c 1/12 komma zwevend).

Beschrijving per register

We laten uit de beschrijving van Rudi van Straten nu een keuze van enkele registers volgen.

Bourdon 16'

Dit pijpwerk werd door Holtgrave geleverd. De bas is geheel vervaardigd uit grenenhout. Deze pijpen waren in ernstige mate aangetast door houtworm. De pijpen zijn derhalve behandeld met een bestrijdingsmiddel en daarnaast aan de binnenzijde opnieuw uitgelijmd. Vrijwel alle voeten waren zo aangetast dat ze vernieuwd moesten worden. Alle pijpen waren door Witte ingekort. Om de originele Lohman toonhoogte te halen kon volstaan worden met het aanbrengen van kleine loden voorslagjes. De voetopeningen waren zeer ruim, de kernsteken aan de nauwe kant. De diskantpijpen (metaal)

De orgelmaker Han Reil achter de speeltafel van het 'Lohman-orgel. De bankbekleding is nog niet aangebracht en de registerbijchriften ontbreken ook nog.

moesten allemaal verlengd worden, waarbij de originele lengte mede bepaald w door de nog zichtbare papierafdruk op de pijpwallen. Veel diepe kernsteken zijn enigszins weggewreven.

Fluit 4'

Dit register werd toegevoegd aan de dispositie, conform de bedoelingen van Lohman Het pijpwerk afkomstig uit het grote orgel van de Pieterskerk te Leiden en vervaard door G.W. Lohman. Lohman gebruikte voor de Pieterskerk de voor hem gangbare mensuur. In de Pieterskerk bleek het register echter niet te voldoen, zodat Lohman ter plekke de mensuur verwijddde door pijpen tussen te voegen en door te schuiven. D verschuivingen zijn weer ongedaan gemaakt, waarbij diverse pijpen verlengd moes worden. Opvallend was dat de basistoonhoogte nagenoeg gelijk was aan de in Zutphen aangetroffen toonhoogte. Het register is tot en met f2 gedekt, daarna cilindrisch open

Dulciaan 8'

Dit opvallende register met tinnen bekers werd in Lohman factuur hersteld, waarbij kelen opnieuw beleerd werden: (C-gis 0) naar voorbeeld van de Fagot 8' in Balk. Het grootste deel van de tongen bleek oud te zijn. Ze zijn opnieuw gevlaakt en gebogen. Enkele nieuwe tongen werden toegevoegd op plaatsen waar de oude vervangen waren door nieuwere in slecht bijpassend materiaal. De tinnen bekers zijn integraal verlengd met tinnen opzetstukken waarbij eveneens het register te Balk model stond.

Dubbele stemkrullen

Bij een aantal registers wordt melding gemaakt van dubbele stemkrullen (Octaaf 4'; Quint 3'; en de Octaaf 2').

Alle gevers die de restauratie mogelijk maakten:

Financiële bijdragen werden ontvangen van:

Insinger Stichting ,

Mortelman Stichting,

Janivo Stichting

K.F. Hein Fonds Lidmatenhuis Lutherse Kerk Rotterdam

Lutherse Diaconessenhuis Fonds Amsterdam

M.A.O.C. Gravin van Bylandtstichting

Nederlands Protestant

Stichting Elize Mathildefonds Frans

Stichting Fonds Martens van Sevenhoven

Stichting Stichting tot Behoud van het Nederlandse Orgel

Stichting Prins Bernhard Fonds

Stichting VSB Fonds

Stichting Orgelfonds Mooy

Stichting Pieterskerk Leiden

Stichting Wijnhuisfonds

Voorts bijdragen van de Diaconale Werkgroep van de Evangelisch Lutherse Gemeente (acties), de werkgroep Avondmuziek (collectes) en de opbrengsten van de actie: "Eten voor het Lohmanorgel" van mevr. N.A. den Heyer. Tenslotte giften van leden en niet-leden van de kerkelijke gemeente

Openingsweek

GEDURENDE DE PERIODE DAT HET ORGEL IN DE WERKPLAATS VAN REIL IN HEERDE WAS, WERD DE KERK GRONDIG ONDER HANDEN GENOMEN. Een commissie was in het leven geroepen om te bezien welke activiteiten georganiseerd konden worden ter gelegenheid van het klaar komen van het orgel en het opgeknapte kerkgebouw. De week van 12 t/m 19 april 1998 was hiertoe gereserveerd. De week begon op Paasmorgen, in de Paasdienst klonk voor het eerst het orgel; in besloten kring voor de eigen gemeenteleden. Op dinsdagavond was de overdracht van het orgel door de orgelbouwer aan de voorzitter van de Stichting Lohman Orgel. Deze droeg het orgel op zijn beurt over aan de kerkenraad. In een goedgevulde kerk waren de stoelen met de rug naar het liturgisch centrum geplaatst, opdat iedereen het orgel goed kon zien. Met een technisch hoogstandje werd het orgel in de schijnwerpers gezet. De woensdagavond was gereserveerd voor allen die betrokken waren geweest bij de renovatie van de kerk en de restauratie van het orgel. Op donderdag was er een bijzondere Middagpauzedienst, waarin ds. F. Kalis vooringing en Bert Matter het orgel bespeelde.

Donderdagmiddag was de opening van de tentoonstelling "Lutherse Kunst in Europa". Deze tentoonstelling trok heel wat belangstellenden. Op bescheiden wijze was er heel wat moois te zien! Op vrijdagavond werd een programma verzorgd door de "Avondmuziek". De cantorij van de Ev. Lutherse Gemeente verleende ook medewerking. Op zaterdagavond was er een groot koor, bestaande uit ruim veertig jongens en meisjes van de Vrije School uit Zutphen. Een heel bijzondere gebeurtenis!

Dispositie van het Lohman orgel na de renovatie in 1998

Hoofdwerk

1. Bourdon 16 vt
2. Praestant 8 vt
3. Holpijp 8 vt.
4. Octaaf 4 vt
5. Fluit 4 vt. • 6. Quint 3 vt.
7. Octaaf 2 vt.
8. Dulciaan 8 vt.

Bovenwerk

9. Roerfluit 8 vt.
10. Viola di Gamba 8 vt. (discant)
11. Gemshoorn 4 vt.
12. Fluit 2 vt.
13. Flageolet 1 vt.

Manuaalomvang C - f
pedaalomvang C- d'
manuaalkoppel bas/discant
pedaal aangehangen
tremulant
twee afsluiters hoofd- en bovenwerk
windlosser
toonhoogte a' = 428 Hz

Gebruikte bronnen

J.C. Riemens: Drie eeuwen lang bleef het... een kleine kerk.
J.A. de Ruiter in het Openingsprogramma
Rudi van Straten met medewerking van Han Reil:
Rapport: Het Lohman orgel in de Lutherse kerk te Zutphen.

Colofon:

Samenstelling Jan de Ruiter, met gebruik van teksten gemaakt door Rudi van Stral en Jaap Riemens. Eindredactie: Jan Emck
Foto's: Pieter Keuzekamp Walter van der Willik

Tot zover.